

ALTAY TÜRKLERİNDE AVCI İNANÇLARI VE GELENEKLERİ*

L. P. POTAPOV

(Çeviren: Atilla BAĞCI**)

Altay Türklerinde yabani hayvan avı çok eskiden beri iktisadi faaliyette çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum, onların manevi-ruhani yaşamlarında yansımaları bulmuş, sonuçta yabani hayvan avı derin dinsel bir çevre ve kendine özgü bir avcı ritüeli oluşturmuştur. Yerlilerin bu faaliyetle olan ilişkisi, kendilerine çok yakın olan komşuları Rusların bu faaliyete karşı olan ilişkilerinden keskin şekilde farklılık göstermektedir. Bu faaliyetin dini yönü o kadar yaygındır ki, yerlilerin nazarında (tasavvurunda) o kutsal bir eylemdir. Bundan dolayı da hiç bir zaman bu konuda övünçlenilmez, yalan söylenmez ve alay edilmez. Hatta bazı hallerde avcı ava çıktığında, akrabaları da dâhil olmak üzere, seyahatinden kimseye bahsetmez, kimseyle konuşmaz. Ava giderken temiz olmak gerekir. Altaylılarda ava gitme öncesinden kadınla cinsel ilişkiye girilmez. Bu âdet, Şorlarda ve Kumandinlerde mevcuttur. Çele boyunda (Şorya) doğum yapan kadına, doğumdan sonra bir hafta mühletince yabani hayvan eti verilmez, zira bu zaman zarfında temiz değildir ve kocası avda başarısız olabilir. Kadın, av silahına ve samur avlamak için kullanılan ağa dokunmamalıdır. Av silahlarına ve giysilere karşı yerliler fevkalade saygılı davranırlar. Ne silah, ne ağ, ne de kapan gelişi güzel atılmaz, onlar sessiz ve itinalı olarak bir yere asılır veya avcı giysileriyle birlikte konularak ambarda saklanır, eve getirilmez.

Altay Türkleri yabani hayvanlara, özellikle de ayıya karşı saygılı ve özel davranırlar. Daha günümüze değin onlarda, ayıyı takdis etme kültürünün kalıntılarının canlı şekilde muhafaza edildiği görülmüştür. Tarafımızdan bu konuya özel bir makale adanmıştır.¹ Altay Türklerinin tasavvurlarına göre yabani hayvanlar, özellikle değerli olanları, insanların konuşmalarını duyabilirler ve anlayabilirler, bundan dolayı da yerliler avda iken yabani hayvanların olduğu yerde (önceden tespit edilmiş, kararlaştırılmış) gizli bir dil kullanırlar, aynı şekilde bazı av malzemeleri de gizli dil ile isimlendirilir: daha çok tasvir edici, betimleyici bir dildir bu. Şorlar avda iken “samur’a” - “kiş” yerine “albaba” (gelir-kazanç)², Tubalar: “aldı” (“vahşi-yabani hayvan”); Kalarlar: “kara jubırtıb” (“kara (siyah) koşan”); Altaylılar: “albuba” (“tatlı su levreği”) derler. Veya Şorlar “geyiği” - “alaş” (ağaçkakan), “palartsı” - “taşuj aktıg” (“taş tırnaklı”) diye adlandırılır. “Sincap’ı” “parbak”, “çırbak” (parmak), “şarbaktı” (“sivri-keskin tırnaklı”) diye adlandırılır.³ “Silah” - “küze” (“damat, enişte”), “ayı kurşunu” - “kolamçı”, yani damat tarafından geline verilen hediye demektir.

* Çevirisi yapılan makalenin orijinali şöyledir: L. P. Potapov, “Ohotniçi Poverya i Obırayadı u Altayskih Turkov”, *Kultura i Pismennost Vostoka*, Baku 1929, 5. Kitap, s. 123-149.

** Bilim Uzmanı - Ankara / TÜRKİYE

Bu şekilde Altay'ın yerlileri yabani hayvanı şaşırtırlar ve hayvan da yaklaşan tehlikeyi hissetmez.

Diğer taraftan bütün yabani hayvanlar, sadece vahşi-yabani hayvanların dolaştıkları ormanların ve dağın iyisi ruhlara (“äzi”) aittirler. Tayganın bütün canlı hayatı bu ruhların emri altında bulunmaktadır. Yerliler için av sonucu dağ ruhlarının iradesiyle tayin olur. Dağ ve yer ruhlarının bu kategorisi, dini düşüncenin gelişmesinin oldukça ilkel etabında saygı görmüş olmalıdırlar, zira burada bu varlıklardan ayrı, onların iradesi dışında, tabiatta bir şey gerçekleşmez ve onlar özel isimlere sahip değildirler. Üstelik yerli halkın tasavvurlarına göre onlar antropomorf şekildedirler (insan biçimlidirler) ve bazen genç kız, aynı şekilde, erkek suretinde avcılara görünürler, buna dair Kuzeyli ve Güneyli Altaylılarda sayısız hikâye mevcuttur. Şunu belirtmek gerekmektedir ki, animizm merhalesi öncesinde, Şorlarda yaratılış merhalesi çok daha erken dönemlerde çarpışma (çatışma) yaşamıştır, ancak ruhların yaratıldığı zamandan bahsedilemez. Dağın kendisi canlıdır, o bir başka dağa misafir olarak gider, şarap içer.

Altay Türkleri tarafından son günlere değin yabani hayvan avı sırasında kabul edilen sempatik bağlara ait tedbirler, dini düşüncenin, animizm öncesi ve daha da erken merhalesine aittir. J. Frazer'ın tespit ettiği uygun olarak sempatik bağ, “*gomeopatik*” (bir şeyden benzeri çıkar, sonuç – sebebe benzer) ve “*kontagioz*” (bulaşıcı, etkileyici) alt kısımlara ayrılmaktadır; temelinde bizim ilk durumda sahip olduğumuz benzerlik veya aynılık kuralı değil, temaslar ve bulaşmalar kuralı yatmaktadır. Bulaşıcı bağın özündeki herhangi bir maddî obje üzerine yapılan her hareket (eylem) kişisellik bedeninin bir parçası veya yabancı olan nesneden bağımsız olarak, bu nesneye defalarca temas eden kişisellikte tekrarlanmaktadır.⁴

Daha sonra problemi bizim sempatik bağın her iki şekliyle açıklamamız gerekecek.

Avcı gerçekten dağın veya tayganın iyisinin varlığını, ormanda, kendi yakınında hissetmektedir. Geceleri bu iye (“äzi”), avcı barakalarının yanına kadar gelir, bazen kapılarını çalar, kimi zaman konuşur, ancak avcılar, onun sesine kulak verip de çadırlarından dışarı çıkmamalıdırlar. Geceleyin ormanda aniden birinin şarkı söylediği duyulabilir, tayganın iyisi ruh eğlenmektedir. Ya da çadırın yanında oynamaya başlar, kişiyi kendi adıyla üç kere çağırır. Bu durumda susmak gerekir, aksi halde kişinin ruhunu almış (“*kuddu alparça*”) ve o zaman eve dönüp, kamlık ayini yaparak, aldığı ruhu geri vermesi için yalvarmak gerekmektedir. Eğer tayganın iyisi ruh, “*balagan*'ın” (derme çatma baraka) yanına gelip ve “*sizin sabah ve akşam ikramınız benim hoşuma gitti, ben de sizi memnun edeceğim*” derse, o zaman av başarılı olacak demektir. Eğer iye bir şeyden dolayı hiddetlenirse, o zaman sadece “*taygaya gidiniz*” – “*taybada çörkıla*” der. Şorlar: “Ne kadar sıkıntı çekilirse çekilsin, o zaman bu taygada hiç bir şey avlanılamaz” derler. Eğer avcı avda, rüyasında birisi ile kavga ederse veya birine vurursa, bu, tayganın iyisinin çok kızdığına ve avcının hastalanacağına delalettir. Eğer avcı birini balta veya silah taşırken görürse, kamlık yapılmadan o avcıya yaklaşılmaz, zira tayganın iyisi onun ruhunu çalmıştır. Eğer rüzgâr veya vahşi hayvanlar balagan'ı yıkarsa, o zaman böyle durumlarda bir süreliğine eve gitmek daha iyi olur, zaten her halükarda av ganimeti olmayacaktır.⁵

Avcılar taygada iyeye, onun taleplerine karşı her zaman gayet ihtiyatlı olarak muamele ederler. Avcıların anlattıkları hikâyelere göre dağ iyisi sükuneti sever ve o taygada gürültüyü, çılgılığı, sövüşmeyi, şarkı söylemeyi, aynı şekilde yanmış et kokusunu, çorap kokusunu sevmez, onlardan hazzetmez. Bu gibi hallerde o, çok hiddetlenir “*Altayın ili taykanın äzi çuguldap yat*” – yerliler böyle derler ve iye, onların başarısını kısıtlarmış. Bu

tasavvurun özünde vahşi hayvanın organlarının fonksiyonunun yattığını görmek zor değildir. Eğer yüksek sesle gülünürse veya tartışılırsa, tayga veya dağ iyesi, buran (boran – kar fırtınası) çıkarır.

Bunun yanında, arkadaşlar arasındaki tartışmalar ve övünçlilik de başarısızlığa sebep olur. Avcılar için olan bu tür yasakların, onları äzi'nin öfkesinden koruma gibi bir anlamı da vardır, demek ki başarısızlıkta ilgi çekici bir gelenek mevcut. Bu gelenek, daha çok av ganimeti kazanmak ve äzi'yi etkilemek için avda hikâye anlatmaktır; äzi, hikâyeler dinlemeyi çok sever. İşte onun hakkında Altaylıların anlattığı: “İki erkek kardeş yaşarmış: “*Kösmökçi*” – “kâhin, gaipten haber veren” ve “*Kayçı*” – “hikâyeci”. Onlar zenginleşmiş, her zaman başarılı av yaparlarmış, çünkü tayganın iyesi onlara lütf gösterirmiş. Kardeşler bir keresinde avlanırlarken, Kayçı gece dağ ruhları hakkında hikâyeye anlatmış, onların kampına dağın iyesi gelmiş, dikkat ve büyük ilgiyle hikâyeyi dinleyerek, görünmeden onun omzuna oturmuş. Kayçı son hikâyesinin son sözünü söyleyip bitirdiğinde ayrılmış ve demiş ki: “Hikâyeyi dinleye dinleye kendimden geçtim ve şimdi benim aygırım ölecek”. Bunu gören ve söylediklerini duyan “Kösmökçi (“kâhin kardeş”), dağ iyesinin nasıl aygırı olabileceğini anlamamış. Sabah olunca kardeşler kendi “aya”yı (kapan, dipçikli yayı) kontrol etmeye gitmişler. Kapanların hepsi değerli yabancı hayvanlarla dolu imiş. Kapanlardan birinde ise bir tane ağaçkakan - “Kara-Tas” varmış, Kösmökçi kardeş, bunun tayganın iyesinin aygırı – “aybır”ı olduğunu anlamış. Bunun başka bir varyantında ise dağ iyeleri üç tanedir. Onların hepsi de çıplak kız suretindedirler. Kayçı hikâyeyi anlatmaya başlar, onun kâhin kardeşi ise takip etmeye başlar. Kızlar hikâyecinin omzuna oturmuşlar, bir tanesi de onun yanına çömelmiş. Kâhin kardeş, onun duruş pozuna yüksek sesle gülmüş. Bundan dolayı kızlar kaçışmaya başlamışlar, ancak rüşvet verip kurtulmaya karar verdikten sonra tekrar yaklaşıyorlarmış. Sabah olunca kardeşler maral⁶ öldürmüşler. Şor hikâyesinde yeni bir element ortaya çıkıyor. Burada avcılar, üç erkek kardeştir: hikâyeci, kâhin ve “şoorçı” (melek otu dalından yapılan düdük çalabilen). Kardeşler, akşamları geceleme yerinde toplanırlar. Şoorçı hemen düdüğünü almış ve flüt sesine benzeyen sesiyle onu çalmaya başlamış, hikâyeci telli balalaykası melodisi eşliğinde hikâyesini anlatmış, kâhin de dinlemiş. Kâhin bir süre sonra Şoorçı'ya iki tane dağ iyesinin yaklaştığını görmüş. Onlardan biri, burnunun köküne oturmuş ve ayaklarını aşağı salmış, diğeri de omzuna oturmuş. Bu halde onun çalgısını dinlemişler. Bu olanlar kâhine komik gelmiş, o seslice gülünce dağ iyeleri sinirlenmişler ve orayı terk etmişler. Şoorçı, kâhinin kendisine güldüğünü düşünerek düdük çalmayı kesmiş. Giderken dağ iyelerinden biri demiş ki: “Sırtı yaralı bir atımız var, onu bu adama vermek gerekir” demiş ve Şoorçı'yı göstermiş. Sabah o hastalanmış.

Kumandinlerde bu hikâyenin bir kaç varyantı vardır. Baş kişilikler: düdük çalan - “Şoorçı” ve kâhin – “köspükçi”. Bütün olaylarda dağ veya orman iyeleri, çoğunlukla genç kız suretindedir, ancak yaşlıları da vardır. Çok sayıda dağ iyeleri toplanır, onların arasında körler ve topallar vardır. “Köspükçi” de onlarla alay etmiş, “Şoorçı” de kendisiyle alay ettiğini sanmış ve çalmayı kesmiş. Daha sonra avcılar bu enstrüman çalmalarının ödülü olarak, tuzakları, tayganın iyesinin karşılıksız olarak verdiği yabancı hayvanlarla dolmuş.⁷

Şorlar ve Altaylılar şimdi avda akşamları hikâyeler anlatırlar. Bunun için de yanlarına özel hikâyeci ihtiyar alırlar.

Avda hikâyenin öncelikli manası, muhtemelen Çukçaların geleneklerine benzer şekilde, Prof. Bogaroz tarafından ortaya konulduğu gibi okuyup, üflemedir⁸.

Her türlü yabani hayvanı, hatta en küçüğünü bile avcı ancak tayganın iyesinin izniyle avlayabilir. Bu, daha çok da büyük ve değerli hayvanlarla ilgilidir. Bundan dolayı samur (en değerli hayvan) öldürdüklerinde, avcılar öldürülen hayvanı öldürüldüğü yerde bırakırlar ve dağın veya tayganın iyesine derler ki:

Ababışpa pis keldibis – *Babalarımızla biz geldik,*
Ponu pãrdin, ababis aşkaş – *Babalarımıza bunu verdin,*
Ak taskıl pãr uluş⁹ – *Ak taygada üç pay ver.*

Samur avı, bazı yasaklar ve sınırlamalarla çevrilidir. Şorlar, samur avına giderken yanlarına peksimet almazlar, “an yolu kuru polar” - “hayvan yolu kuru olacak”, yani “kar kuru olacak ve samur izi onun üzerinde fark edilmeyecek” derler. Bu kural, *gomeopati* (bir şeyden benzeri çıkar) bağdan çıkmaktadır. Avcılar yanlarına kuru ekmek alarak kuru karları riske ederler. Avcılar evvelden kurdukları çadıra kızakla gelince kızıağı, geldikleri yön istikametinde yatırılırlar, kürek veya sopaları da yanına bırakırlar. Eğer şalaşa (çadır) daha önceden birileri yerleşmiş ise, yeni gelenler, onlardan hangi tarafta başka boş çadır olduğunu sorarlar. Söz konusu yere (şalaş) yerleşen avcılar, hemen yiyecek hazırlama işine başlarlar. Bir kişi yiyecek hazırlar, diğerleri ona müdahale etmez. Her grubun kendine ait sacayağı (“askış”), kaynaması için kazanı astıkları tahta sopası vardır. Başkasının “askış”ına dokunulmaz, aksi halde başarılı av olmaz. Eğer odun hazırlamak, toplamak gerekirse, o zaman iki kişi gider. Mümkün olduğunca gürültü çıkarmamaya özen gösterilerek sessizce çalışılır. Odunlar mutlaka batı yönüne doğru atılır.

Av döneminde sadece samuru değil, aynı şekilde atı, ineği, koyunu da kendi adıyla çağırarak yasaktır. Onları tasvir edici şekilde çağırırlar: “sızı burun” – uzun burun, “şabır-karak” – patlak, fırlak göz.

Dağ iyelerinin avcılara karşı olan duyguları, hisleri farklı şekil ve nesnelere telakkî edilir, aynı şekilde rüyada görülürler, onların gerçekliği hakkında hiç bir şüphe mevcut değildir. Bu bağlamda Altaylıların nesnelere karşı olan bu tür tavırlarını – ilişkilerini karakterize eden, illüstrasyon mahiyetinde kafi derecede örnek göstermek mümkündür. Kyuma nehrinin yukarı bölgesinde yaşayan, yaşı oldukça geçkin meşhur avcı Pastagaş, bunların var olduğuna çok samimi şekilde inanarak dedi ki: “*Rüyada, avda inek veya at hediye eden birini görmek, keçi veya maral öldürmek demektir. Eğer bir kişi, birine kürküne hediye ederse, o zaman ayı avında sakın – itidalli olacak demektir.*” Rüyada insan suretinde görünenin, dağ iyesi olduğuna inandığını ifade etti. Bir şey kaybetmek, ateşte bir eşyanın, özellikle de eldivenlerin yanması, bunlar da kötü karakterli belirtilerdir, böyle bir durumdan hemen sonra Pastagaş, bir süre sonra ava geri dönmek üzere eve gitmek gerektiğini söylüyor. Bu durumu biz, bulaşıcı-etkileyici ağa örnek verebiliriz. Eğer avcının yanındaki bir nesne kötü bir duruma uğrarsa, avcıyı da bu durum bekliyor demektir. Buna benzer hallerde bazı avcılar yulaf unundan “potko” yaparlar, bunu merhamet için ruhlara sunarlar. Bundan sonra eğer yine bir başarısızlık olursa, yine eve dönerler, zira başarıya olan bütün inançlarını kaybederler ve biraz zaman geçmesi için evlerine dönerler. Avcı Pastagaş, büyük bir ikna edicilikle bu tür bilgiler vererek, kendi yaşantısı boyunca yüzden fazla maral öldürdüğü Başkausu nehrinde yaşayan avcılarının başından geçen bir olayı anlattı: Avda olduğu bir sırada rüyasında kendisini, tanımadığı bir tabuna ait iki tane süslenmiş at üstünde görmüş. Sabah uyanınca iki maral öldürmüş. O gece yine rüyasında kendisini, yine bu tabundan at çalarken görmüş. Ama bu sefer kendisini tanımadığı birisi yakalamış, sert tarzda sormuş: “Sen neden benim tabunumdan bu kadar çok at çalışıyorsun?”

Adam bunun gözünün üstüne şiddetli bir yumruk atmış ve gözünün ağrısından uyanmış, gözünde sancı hissetmiş. O zamandan beri adamın gözleri kördür. Onun, äzi ile işi olmuş. Bu hikâyede yabani hayvanların, özellikle de büyük hayvanların öldürülmesinin yasak olması fikri verilmektedir, çünkü bunlar dağ ruhlarının daha değerli varlığını oluşturmaktadırlar. Diğer bir avcı Pilimen (Filimon), o da yine Kyuma nehri kıyısında yaşamaktadır; o da çok inanmış şekilde gördüğü rüyasını anlatmaktadır; arkadaşlarıyla beraber taygada 27 gün uğraşmışlar, bir şey öldürememişler ve eve dönmek istemişler. Pilimen, ansızın bir rüya görmüş: İhtiyar biri ona bir aygır hediye etmiş. Ertesi günü bir maral öldürmüş. Pilimen, rüyada koç veya inek görmenin mutlaka keçî, at ise – maral öldürüleceğine delalet ettiğini kabul etmektedir. Diğer işaretlerden o, özellikle olayın özünün, görülen hayvanların dış görüşünde olduğunu ifade etti. Bu tür hayvanların kürklerinde beyaz şeritler, keçilerin veya maralların boynuzlarında yünler ya da nadiren de kulaklarında delikler olmaktadır. Bu tür hayvanları öldürmek, “erdenë” – “maddi saadet, diğer deyişle çok zengin olmak” demektir. Bunun gerçekliğine şüphe yoktur, çünkü o yakında yaşamış ve yünlerinde beyaz şeritli ölü bir maral getirdikten sonra çok zengin olmuş ve şimdilerde ölmüş olan Arıkop’u çok iyi tanımaktadır. Onun tanıdığı, Elikmonara nehri yukarısında yaşayan avcı ise ihtiyacını bilmeden, o zamandan beridir de hep boynuzlarında beyaz işareti olan maral öldürmüştür.

Kumandinlerde ve Şorlarda, rüyada hayvancılık veya tarım kültürü ürünleri görmenin avda başarısızlık anlamına gelmesi oldukça ilginçtir: Örneğin, pişmiş ekme, un, buğday, değirmen, süt, süzme yoğurt, tereyağı, Rus votkası, inek, koç, domuz organları vd. gibi. Buna karşılık kuş avlamak, çizmenin veya ayakkabının altına konularak ayağa sarılan ot yerine, ayakları sarmak için kamış dalı koparmak, dağ servisi fıstığı toplamak – bütün bunlar kesin başarı kazandırır. A. Novikov, Kumandinlerde, onlarla hemhudut olan Tubalarda ve Şelkanlarda her yerde, rüyada kişinin kendisini insan dışkısı ile kirlenmiş görmesi, av başarısını bildirmektedir. Avda başarıyı dolaylı işaret eden bir rüya daha vardır: kadınla cinsel münasebete girmek. Bu rüyanın anlamına biz bütün Altay kabilelerinde rastladık. Kadın suretinde avcının rüyasına girenin, dağ veya tayganın iyisi olduğunu tahmin ediyoruz, çünkü Altay Türklerinin hikâyelerinde dağ iyeleri fevkalade sık şekilde kadın suretine bürünmektedir. Şu halde bu rüya tamamen haklılık kazanıyor. Biz bu çalışmamızı hazırlarken, Kumandinlerde kadın suretinde dağ iyisi ile avcının cinsel ilişkiye girdiği hakkındaki anlatılan belirgin hikâyenin bir kaç varyantını derlemiş olan A. Novikov’dan bizim tahminlerimizi kuvvetlendiren deliller edindik. Biz bu varyantlardan birinin özetini burada vereceğiz.

Üç kardeş, Aktaban dağı (Biy nehri) yakınında avlanmışlar. Bir keresinde onlardan biri bir mağara bulmuş, orada bir kıza rastlamış ve onunla cinsi münasebete girmiş. Avcı kızla yaşadığı iki yıl mühletince avlanamamış, fakat her gün onların yiyecek etleri oluyormuş. Bu zaman zarfında avcı, o kızdan iki tane oğul sahibi olmuş. Bir keresinde avcı, karısının eti nereden ve nasıl elde ettiğini öğrenmek için onu takip etmeye karar vermiş ve avcı, kadının koynundan bir parça et kesip kazana koyduğunu görmüş. Avcı “ne yapıyorsun?” – diye bağırmış. Kadın, onun bağırmasından korkup yere düşmüş ve demiş ki: “Size daha fazla yiyecek olmayacak, bu son, yiyeceğini ye! Oğullarını da alarak buradan git” – demiş. Bu sözleri söyledikten sonra kadın ölmüş. Bu kadın – dağın iyisiymiş.

Altay Türklerinde şans/saadet anlamına karşılık bir kaç tane terim vardır: “ırıs” veya Kuzey Altaylılardan (Şorlar) telaffuzu “rıs”, “yerdënë”, “kastak”.

“İris” veya “ırs”, bu av başarısıdır. “İris” sahibi olmak demek, avda başarılı olmak, keskin nişancı olmak, sık sık yabani hayvana rastlamak demektir. “İris”i tanıtmak zordur, o soyuttur. Onun maddi bir formu yoktur, fakat aynı zamanda içinde yaşadığı tencereden suda yüzerek ayrılabilir. Altaylılar bundan dolayı “ırs”ın kaybolacağından korkarak, nehirden suyu tencere ile almazlar, kâse/fincan ile doldururlar. Telengitler ve Kumandinler içinde yemek olan tencerenin yeniden kaynamamasına özen gösterirler, aksi halde “ırs” ateşe gidebilir. Tubalar ve Şorlar, hiç bir zaman tencerenin dibinde kalan yemeği atmazlar, onun yerine onunla köpeği beslerler. Kalarlar (Şorya’da boy) tencereye vurmaktan korkarlar.

“İris”, ilk yabani hayvanını (avını) öldürmesiyle avcıya gelir, bundan dolayı da ilk yabani hayvanı (avı) kimseye göstermemek, hiç kimseye ondan bahsetmemek gerekir. Altaylılar, ilk öldürülen maral etini tuzsuz olarak kaynatırlar ve dağın iyesine kurban olarak sunarlar.

“Yerdene”¹⁰ - bu terim Altaylılarda kullanılmaktadır- zenginleşmek anlamına gelmekte ve maddi şans, saadet demektir. O çeşitli maddi formlarda cisimlenebilir. Yukarıda işaret edildiği gibi kâh bu işaret bir yabani hayvanın derisindedir, kâh avcı, boynuzu olan bir maralı öldürebilir (patolojik bir olay), kâh o bir ceset ya da maral kafatası bulur; bu da çok nadir bir olaydır, çünkü “Koguldey’in takibinden üç maral gökyüzüne kaçmış ve orada yan yana durmuşlar (Orion takımıyıldızı – L.P.). Böyle bir kahramanlıktan sonra onların dünyevi kızkardeşleri dünyada ölmeyip, yaşlılık hallerine geldiklerinde, Tanrılara gidip gökyüzünde yerleşecekler. Bundan dolayı Altaylılardan hiç bir kimse, ölen bir maralın ne cesedini ne de kemiğini göremez.¹¹

Şorlar ve Kalarlarda talih/şans hakkındaki düşünceler, Güney Altaylılardaki gibi parçalanmamaktadır. “Yerdene” terimi onlarda yoktur. Eğer şans maddi bir form alırsa, örneğin, bir sincap suretinde (albins) ve bu şekilde insana gelirse, o kişi zengin olur, bu da her halükarda “ırs” anlamına gelmektedir.

“Kastak” terimine, Altaylı Türkler tarafından iyi ve doğrunun alameti anlamı yüklenmektedir.¹² Altaylılar iyi bir rüya gördüklerinde “kastak-tuş” derler ve sabah bir fayda olacağına inanırlar. Ateşten kömür parçası fırlarsa, Şorlar ve Kalarlar onu alıp ocağın yanına koyar ve “kastak” geldi derler.

Altaylı ve Şor avcılarının av zamanında sonuca karşı olan sakin dış yaklaşımları, ayırt edici bir özelliktir. Onlar, değerli bir av yaptıklarında heyecanlarını belirten tepkilerini hiç bir zaman dışarı yansıtmazlar, aynı şekilde başarısız olduklarındaki kızgınlıklarını ve kendine özgü dramatik halini de yansıtmazlar. Bu, özellikle kolektif avda açık şekilde görülür. Avda bulunan avcı arteli, av olduğu (örneğin, sürekle avı) zaman bütün avcılarının bir araya toplanması talep edilerek her sabah farklı yönlerde dağılır. Gece çökünce bütün avcılar, yaptıkları ufak av ganimetlerini beraberlerinde getirerek geceyecekleri yere toplanırlar, avladıkları değerli ve büyük avları ise beraberlerinde getirmeyerek, yakın bir yere saklarlar. Böyle değerli bir av yakalayarak kampa dönen avcı fevkalade suskun durur. Onun hareketleri daha ağırdan ve ölçülü bir karakter taşır, bununla da suskunluğuna işaret eder. Bunu ansızın diğerleri anlarlar ve canlanırlar. Merakları uyanan arkadaşları, bu meraklarını hemen gidermezler ve sadece süratle yiyeceklerini hazırlarlar. Daha sonra yemek sırasında onlardan herhangi biri, şanslı avcıya o avı nerede bulduğu sorusunu yöneltir, o ise fazla önemsemiyor edasıyla elini sallayarak avın olduğu yönü işaret eder. Bundan sonra sohbet normal seyrine döner ve birkaç kişi işaret edilen yere gider, yabani hayvanı getirir.

Avcının değerli bir hayvanı öldürdüğü Altaylılarda, bu geleneğin başka bir varyantı daha mevcut, avcı kasti olarak geceleme yerine geç gelir. Kampa geldikten sonra, tabii yine yanında avladığı hayvan olmadan, diğer arkadaşları onu soruyla karşılarlar: “Atını almak gerekir mi?” Bu soruya o da tasdik edici cevap verir. Onun atı hakkındaki sonraki tasasını arkadaşları üstlenir, o avladığı avın nerede olduğunu arkadaşlarına gösterdikten sonra oturur, akşam yemeğini bekler. Eğer avcı geceleme yerine kasti olarak gecikmemiş ise, o durumda yapılan öneriye cevap vermez ve atını kendisi yemler. Şorlarda ve Kalarlarda yabancı hayvan öldüren avcı, başarısı hakkında yine aynı şekilde hiçbir şey konuşmaz. Ona sorulması da yasaktır. Akşam yemeği sırasında kendisi söyler.

Altay Türklerinin tasavvurlarına göre, insanlar gibi yabancı hayvanlar da tensel ruha sahiptirler. Onun beslenme yeri hayvanın burnudur. Kalarlar: “O burnu ile her şeyi bilir, tensel ruh orada oturur” – derler.

Altaylılar bunu şu şekilde ispat ediyorlar: eğer yabancı hayvanın burnuna kurşun düşerse, “hiç biri yaşayamaz, küçük yabancı hayvanın burnuna bir darbe vurulunca hayvan hemen yere düşer” derler. İşte bundan dolayı Çeyleyler (Orta Altay’da yaşayan Çeley boyu) kolonok’un (zerdeva-sansargillerden küçük, kürkü değerli hayvan –ç.n.) burnunun ucunu keserek, bu yabancı hayvanın ruhuna sahip olduklarını düşünerek eve getirirler. Kalarlar ve Şorlar, ölü samur ve tilkinin burun ucunu evde kutu içinde muhafaza ederler. Burada biz, tekrar *kontagioz* (bulaşıcı-etkileyici) bağ ile karşılaşyoruz.

Belki bölge ile bağlıdır, Altaylılarda öldürülen keçi veya maralın böbreğini çığ olarak yeme geleneği vardır. Telengitler de maralın kuyruğunu çığ şeklinde yerler. Hayvanın yüreğini kaynatırlar ve dağlara kurban olarak sunarlar (serperler). Kumandinler, keçinin yüreğini çığ olarak, henüz sıcakken yerler.¹³

Hayvanın ölmesiyle hayvanın varlığı nihai olarak bitmez. O tekrar dirilebilir. Şorlar kolonok’un gövdesini, önceden belkemiğine dokuz kez bıçakla vurduktan, onu takdis ettikten sonra taygada bırakırlar. Kalarlar da aynı şekilde yaparlar, sadece onlar üç kere vururlar. Sonradan bu kolonok’un avcıdan kaçabilmesi zor olacaktır. Altaylılar samur gövdesini özel bir tepe (Taskabaş) üzerinde, dört kazık üzerine koyarlar ve üstünü dallarla kapatırlar. Telengitler yabancı hayvanın etini gözleriyle birlikte kaynatmazlar; Altay, onu diğer yabancı hayvanlara versin diye taygada bırakırlar. Cinslerin (hayvanların) sayılarının çoğalması için büyüsel tedbirler uygularlar. İşte bundan dolayı arpa unundan maral ve keçi figürleri yaparlar ve Altay’ın onları canlandıracağına inanarak taygaya bırakırlar. Bu *gomeopatik* bağ sonucudur: bir şeyden benzeri çıkar, sonuç – sebebe benzer.

Bizzat Altay adı, yerliler için sadece sıradan bir coğrafik ad olmayıp, onların tasavvurlarında bizzat canlı, güçlü bir varlıktır; velinimet olmayı dileyen, insan veya başka bir canlı organizma formuna sahiptir ve çeşitli emareler taşımaktadır. Dağlar ve sular, ormanlar ve kayalıklar, vadiler ve boğazların arasında, onları ruhu ile canlandıran, birbirlerinden ayıramaz kılan Altay’ın özü vardır. Bazı şarkı ve dualardan anlaşıldığı üzere Altay geometrik şekle sahiptir: “Eğer sana yukarıdan bakarsam, sen üç köşelisin Altay Han. Eğer sana yandan bakarsam dokuz köşelisin Altay Han”. Bu tasavvur oldukça eski tiptir ve yine erken dönem animizmine aittir.

Bulutlardan sincaplar verdiği tasavvuru da oldukça ilginç ve kadimdir, benzer tespitlere literatürde de rastlanılmaktadır.¹⁴

Şimdi, avcılık ritüelinin özüne geçelim. Ritüel, avcılığın bir parçası gibi kanalize olmuştur. Her bir avcı, aynen avcı artelleri gibi mutlaka ona uyar. Burada yerlilerin dini inanışları, kendine özgü ve takip edilebilen bir ritüel formu kazanmıştır. Dini uygulamayı

tam ve şaşmadan, irticalen okunan duayla yerine getirmek, yerliler tarafından büyük bir inançla avda başarı sağlayacağına inanılır. Avcılar için sonuçlar o kadar önemlidir ki, bunun için ölmüş atalarının ve diğer iyi kişiliklerin yüksek ruhlarına başvururlar, çünkü onların lütfekârlık göstermeleri, kişisel esenlik sağlar. Bundan dolayı av arifesinde henüz evde iken, yerliler bazı dini uygulamalar, ritüeller yaparlar. Onun özünde et, şarap, un sunusunda bulunurlar ve dileklerin ifade edildiği dualar okurlar. Ayinler daha ziyade muhtelif koruyuculara yönelme ile başlar: Altaylılarda - “Ak yayık” – “Ülgen ile insanlar arasındaki iyi aracı”; Tubalarda –“Kara-Kuşu”¹⁵ – “yani kartal, kara-kuş”tur.

Ayin yurt içinde icra edilir ve şarap serpilir ve kısa dua okunur.

Ak-Yayık’u’ya Yakarma (Yönelme)

Ak-yayık azık töluk perzin! - *Ak yayık yiyecek versin!*
Altayka çıkıyayzın - *Geniş taygaya (Altayka) çıktığında,*
Kazık perzin! - *Dayanak versin! (Harfiyen-bağ için kazık)*
Agan suda kegkeyzin, - *Akan sudan ne zaman geçeceksin.*
Üleş perzin! - *Pay versin!*
Kan taykadan, kandu perzin, - *Han taygadan su samuru versin*
Kaptargadan üleş perzin! - *Avcı çantasından pay versin!*
Ak-yayık paş bolzin! - *Ak-yayık’ı selamlıyorum, baş olsun!*

Aynı günün akşamında, başka bir gelenek icra edilir, bu ilkinden biraz farklıdır, kan veya boy ruhlarına adanmıştır: Kaçı Kam’a, Sanzak’a, Tayada’ya vd. Saygı duyulan ataları Kaçı-Kam’a beyaz koç kurban ederler. Kurban, açık gökyüzü altında boğazlanarak (öldürülerek) gerçekleştirilir, bu sırada dua okurlar:

Tönön aştu tepşilu - *Üç yaşındaki aygır etiyle*
Tös pakandı palındu - *Kurban sunu yeri kurulmasıyla*
Attu-çaptu Kaçı-Kam! - *Saygıdeğer Kaçı-Kam!*
Kök poro atta köçkölü - *Kurdeleli gök-bura atta*
Kök korımda köçkölü - *Gök rengi serpmeye kurdeleli*
Ak poro atta köçkölü - *Kutsal Ak – bura atta, kurdeleli*
Ak korımda kölkölü - *Beyaz serpilmiş kurdelelerle*
Ak palında yermektü - *Temia kurban sunağıyla*
*Attu çaptu Kaçı-kam!*¹⁶ - *Saygıdeğer Kaçı-Kam!*

Kurban edilen hayvanın etini orada pişirirler ve avcılar büyük bir kaşık yardımıyla etrafa kaynamış etin suyundan serpiştirirler, dua ederler:

Kara kamdu töjöktü - *Kara su samurundan döşekli,*
Kaltar kumdus yakalı - *Kara kunduz yakalı,*
Kara yılan kamçılı - *Kara yılan kamçılı*
Konor yılan kolondu - *Yılandan arkadaşlı,*
Attu çaptu Kaçı Kam! - *Saygıdeğer Kaçı-Kam!*

Piştirilen et, avcının ailesi ve akrabaları tarafından yenir. Eklem yeri kemiklerini özel olarak, üstü yapraklarla kaplı, dört sıruk üzerinde bir yükseltide (palın) saklarlar ve onu yakarlar.

Sanzak ataya yönelme ayını de Kaçı-Kam'a yapılanla aynı özelliğe sahiptir, çok küçük bir farkla, ayın yurt içinde gerçekleşir ve haşlanmış et suyu serpmeye yerine sadece dua okurlar.

Kurban edilen hayvanın kemiklerini yakmazlar, ilk önce onları bir gün yurttan (çadırda) tuttuktan sonra geleneksel düşünceye göre bunu açıklayarak - "eskiden ihtiyarlar böyle yaparlardı" diye atarlar.

Ava gitmenin hemen öncesinde avcılar son olarak yurttan dua okuyarak Ak-Yayık'a, Kaçı-Kam'a ateşe şarap "çaçılğı" (sıçratma, serpmeye, saç) icra ederler:

Paştan turban Paynam - *Hâkim olan benim (tinsel) ruhum!*
Pajındı pilgen yanı! - *Büyük başlangıcı bile!*
Altaykada til alışsan! - *Engin taygayla konuşan!*
Agın suda kol alışsan! - *Akan suyla anlaşabilen!*
Azık tölukten suraşsan - *Bol yiyecek ver.*
Attu çaptu Kaçı-kam! - *Saygıdeğer Kaçı-Kam!*

Şorlar ava gitmeden önce ritüelini, ateşe sunu serpmeye sınırlarlar. Kumandinler ava gidiş esnasında (Novikov'un bildirdiğine göre) derler ki:

Altayka bazır kerek - *Engin taygaya gitmek gerek,*
Kuday berer - *Kuday verir.*

Av yolunda avcılar dinsel içerikli belirli eylemleri sırayla yaparlar. Her şeyden evvel yolda karşılaştıkları her şeye: dağlara, taygalara, kayalıklara şarap serperler. Aynı kaptan farklı dağlara serpilmez.

Şorlar yüksek dağlar yanında dururlar ve şunları söyleyerek abırtka serperler:

Purungu ababis çurgen - *Eskiden atalarımız, dedelerimiz gelmişler,*
Em pis çaş uren kaldıbis - *Şimdi bi,z genç kuşak kaldık (geldik).*
Ailandibis pis çaş olbanar - *Biz genç kuşaklar döndük*
Aylanbanda arınman odur - *Sen döndüğünde yorulma*
Aylandıra terlep çurgen - *Dönerek terleyene*
Kijige (an-nalınpa) pir - *İnsana kendi av hayvanlarından*
İrine körguzen... - *Bir tane bari göster...*
Albiş perebis¹⁷ - *Alkış (şükran) veririz.*

Avcılar, sıradağları aşarak kendilerine ladin ağacı dallarından çit yaparlar ve kendilerine esenlik vermelerini dileyerek Taglar'a, Suglar'a yönelirler.¹⁸

Altaylılar yüksek dağları geçişlerinde, dağ boğazlarında dağa özel, "oboo"¹⁹ adı verilen ve müşterek atılmış kayalardan oluşmuş kaya yığını şeklinde bir kurban sunarlar, avcılar buraya bir kurşun atarlar. Yüksek dağ geçitlerinden, insan psikolojisini etkileyen hakikaten devasa muhteşem bir manzara şeklinde büyük bir arazi uzandığı görülmektedir, avcı Altaylılar Altay'a un ve şarap sunusu yaparlar (Un su ile karıştırılır). Bu kurban sunumu uygun dua okunuşuyla birlikte Altay'ı ululamak amacıyla yapılır, çünkü o (Altay)

insanlara yollarda ormanların, dağların ve nehirlerin esenlikle geçit vermesinde yardımcı olmaktadır.

Altay'a Başvurma (Ululama)

Ustunen körgöndö uç toloktu Kan Altay - Yüksekten bakınca üç köşelisin Han-Altay.

Kuy uzunan körgöndö kamçı sındı - Yandan bakınca kamçıya benzersin

Kan Altay - Han-Altay!

Suzup içken agın su - Akan suyun içilir

Sütten tadıp pergey pedi? - Süt tadı verir mi?

Sunup paskan altayka - Su basmış (fakirleşmiş²⁰) geniş tayga.

Üle tadıp pergey pedi? - Lezzet verir mi içerken?

Telengitler Altay'a şu duayı okurlar:

Altay äzi kan örgö! - Altay'ın iyesi Kan!

Agaş äzi kan taskıl! - Ormanın iyesi beyaz Kan (dağın karlı zirvesi)

Andık bukten bay Altay! - Yabani hayvanları bol zengin Altay

Aş beretten bay Altay - Aş (yiyecek) veren zengin Altay!

Mingen at budurulbes - Giden atın ayağı takılmaz (sürçmez)

Putken poyı surlebes - Onun boyu ölçülemez

Ene yan biy Altay! - Ana, büyük başkan Altay!

Şarbayın çıkkın agajı - Onun yapraklı ağaçları

Yalak polgan ene Altay! - Her şeyi koruyan Altay ana!

Şarla agan tanay... - Şarlıtılı akan ak nehir...

Arjan polgan Altay! - Şifa kaynağı Altay!

Bu dua okunduktan sonra avcı-Altaylılar atalarının (tinsel) ruhuna, örneğin, Kaçı-Kam'a şu sözlerle yönelirler:

Paştap turgan Payna - Hâkim olan iyi (tinsel) ruh!

Pajındı pelgen yayaganım! - Kendi başlangıcını yaratan!

Attu, çaptu Kaçı-Kam! - Saygıdeğer Kaçı-Kam!

Altayka çıkkanyazım - Geniş taygaya çıkmak için

Azık tölük surazım! - Senden zengin yiyecek dilerim.

Ataş sunu serpmek için mutlaka ateş yakılır, ancak avcının çeşitli sebepten dolayı (geç kalma, kötü hava koşulları vb.) ateş yakamayacağı hallerde, o zaman kuru otlar, ateşe benzetilerek yığılır, ateş sembolize edilir.

Ava gidiş esnasında yerlilerin uydukları bazı kurallar, alametler vardır. Şorlar evden çıkarken geri dönüp bakmazlar. "Nereye gidiyorsun?" – sorusuna asla cevap vermezler. Birine rast gelinirse, konuşma esnasında karşılaşılan kişiye sırtını dönmeyi daha iyi sayarlar. Ava giden bir avcının yolunun enine kesilmesine (önünden geçilmesine) kimseye müsaade edilmez. Avcılar, "eğer evden çıkarken şakalaşırsan, o zaman, iyi şey bekleme" – derler. Avcılar ciddiyetlerini ve adaba uygunluklarını muhafaza etmeye çalışarak sessizce giderler. Şorlar, Kumandinler ve Tubalar eğer yollarını keserek bir kadın önlerinden geçerse, o zaman geri dönmek gerektiğine inanırlar: Altaylılar bundan başka yollarından

eğer yılan sürünerek geçerse, bunu da kötü bir emare sayarlar; Ulagan Teleütleri ise yollarını enlemesine kesen tavşana ateş etmek için silahları doldurulmuş olarak evden çıkarlar. Kalarlar, yabancıya ait kızak izlerinin üzerinden enlemesine geçmezler. Tubalar, yurtlarının çevresini güneş yönünde dolaşırlar.

Avcının yolunun kesilmesiyle bağlantılı bütün bu alametler, *kontagioz* bağ prensiplerinden çıkmaktadır. Av yolu, av sürecinin bir parçası olarak kabul görür. Yolu enlemesine kesmek – yolun engelidir. Bu bağ (büyü) prensibi ile ilişkili olan bizzat avda da çeşitli engeller oluşturmaya teşebbüs edebilir.

Belirli av bölgesine geldikten sonra avcılar “bay barak” – “zengin, dallı budaklı ağaç” adı verilen, genellikle de çok sık dalları olan büyük bir ağacın altına kamp (barınak – çadır) kurarlar, ağaca un serperek onu ulularlar. Altaylılar onun yakınına, her birinde 1-3 taneye kadar kurdele bağlanmış bağ (ip) asarlar, bunu genellikle dağ servisi veya akağaca bağlarlar; bu bağların güneş yönünde olmasına da özen gösterirler. Avda doğu yönü özellikle ululanır. Bu yöne doğru işenmez.

Tubalar üç renkte kurdele asarlar: mavi, sarı ve beyaz. Onları aralarında beyaz tavşan veya yaz sincabı derisi bağlarlar, bazen de çalı horozu başı ve kuyruğu asarlar. Tubaların açıklamalarına göre varlık temizdir, çünkü toprak altında yaşar, bundan başka işaret edilen renklere de uygundur. Bunun ardından tayganın iyesine yönelinilir:

<i>Altı krlu Altayka!</i>	- <i>Altı köşeli geniş tayga!</i>
<i>As yakalu</i>	- <i>Kakım kürkü yakalı!</i>
<i>Enem bolup emisken</i>	- <i>Göğsüyle besleyen ana gibi...</i>
<i>Adam bolup azraan</i>	- <i>Yetiştiren (koruyan) baba gibi</i>
<i>Yapır yuklas barakım barak</i>	- <i>Yağmur için sık-geçirimsiz yapraklı ağaç!</i>
<i>Yau tıgınbas kuyafanım...</i>	- <i>Düşmandan korunaklı sığınma yerim...</i>
<i>Miner attan yayılbas</i>	- <i>Atla giderken düşmeyeyim.</i>
<i>Kierkepten çeçilbes</i>	- <i>Giydiğim elbise çözülmesin.</i>
<i>Yayan turarı kandıytit?</i>	- <i>Onun yaratılışı nasıl olacak?</i>

Şelkanlar da (Baygol nehri boyunca yaşarlar) kamplarının yanına kurdeleler asarlar.

Şorlar kurdele asmazlar, av yerine gelerek etraftaki karları temizlerler, laden ağacı veya dağ servisinin yanında çadırlarını kurarlar ve orada abırtka serperek bu ağaca yönelirler:

<i>Pay torum salbodur</i>	- <i>Zengin kozalaklarıyla büyü,</i>
<i>Parak paştın pay kuzuk</i>	- <i>Gür dallarıyla dağ servisi.</i>

Artelin en yaşlısı, tekrar abırtka karıştırır ve dağın iyesine sunuda bulunur; Tag-äzi’ye serperek:

Amır yurerge neme tabarga - *Esenlikle gezip bir şeyle kazanmak,*

Bazıları der ki:

<i>Pajına kuş konzın</i>	- <i>Başına kuşlar konsun, gecelesin</i>
<i>Tözine bis konar</i>	- <i>Altında biz geceleyelim.</i>

Kalarlar, un ile onu kutsayarak ağaca yönelirler:

Şok, bay barak! - *Çok zengin dallı budaklı!*

Burada şunu göstermek gerekir ki, kurdele sadece avda değil, Altay'da Moğolistan'a sınır olan bölgelerde genel olarak dinsel kültlerde fevkalade yaygındır; Altay'a bu bölgelerden geçmiştir. Özellikle Burhanist Altaylıların dinsel geleneklerinde kurdele kullanımı gözle görülür şekilde belirgindir, bilindiği gibi bu dinin kökeni Budist Moğolistan'a bağlıdır.

Ağaca ve tayganın veya dağın iyesine yönelme ritüelinden sonra, şalaş içinde ateş yakarlar ve ateşin iyesine (“ot içezi”) abırtka sunarlar.

Taygaya geldikten sonra ertesi sabah av başlar. Altaylılar ve Tubalar evvela dağ iyesine un ile sunuda bulunurlar. Şorlar kurban ile ateşe yönelirler. Bu andan itibaren avcı zorunlu dinsel seremonisini tamamlamış olur, avdan eve dönünceye kadar daha sonra ortaya çıkabilecek bir durum karşısında, onun ruhsal haline uygun dinsel hareket yapar. Örneğin, değerli bir hayvan öldürmesinden dolayı şükran duygusuyla veya fena bir şey karşısında korku duyması halinde kurban sunusunda bulunur. Avcıların avda yaptıkları ayinlerde yüksek bir maneviyat yaşaması ve Altaylıların özel bir ifadeyle “edim ezip yat” (“iç ateşle vücudum yanıyor”) diye ifade ettikleri özel bir ekstaz durumuna geçmeleri, ilginç ve karakteristiktir. Dua esnasında böyle bir coşkunluk hali, şüphesiz başarıları haber vermektedir.

Eğer avın ilk gününde samur avlanırsa – av başarılı olacak demektir.

Avda ateşe özel saygı duyulduğunu söylemek gerekiyor. “Ateş, uzun diliyle insanlar ile tanrılar arasında aracılık görevi yapar. Ateş, sunulan kurbanları çeşitli ruhlara geçirir (iletir).”²¹

Kalarlar: “Ateşe ne verirsen, o da hepsini dağın iyesine verir” – derler. Eğer kazanılmış bir başarı varsa, buna teşekkür mahiyetinde karşılık olarak, ateşe akşam kurban sunmanın daha iyi olduğunu kabul ederler. Avda “ateşe saygı duyma”, bütün Altay Türklerinde mevcuttur. Hazırlanan bir yemekte, ilk sıra ateşe verilir. Şorlar ateşe, koyun, inek ve domuz yağı vermekten kaçınırlar. Bazı avcılar, at etinin de bu amaç için uygun olmadığını kabul ederler. Yabani hayvan yağı, bu durum için en uygun olanıdır. Ateşe büyük bir saygıyla yaklaşılır. Ateşin üzerinde adım atarak geçilmez, hiç bir şey ateşe atılmaz. Ateş için en çok kullanılan epitetler şunlardır: “otus baştu ot ene” (“otuz başlı ateş ana”), “Altın tondu ot ene” (“altın donlu (kürklü) ateş ana”), “yaan kannıg çarg alıg” (“mahkemenin büyük hakimi”). Yerliler, evde ateşle ocak tasavvurunu birleştirirler, evin ve ailenin esenliğini, varlığını ocak'a bağlayarak daha bir dikkatli yaklaşılır, avda iken ise ateşi sacayağı ve onu karıştırdıkları değnek (sopa) ile birleştirerek tasavvur ederler. Her avcının kendisine ait sacayağı (“askış”) olmalıdır. Eğer bir şey pişmediği halde sacayağı ateşte bırakılırsa, bu durumun “*cinsel güçsüzlüğe neden olacağı*” inancı, Altaylılarda gayet yaygındır. Şorlarda da aynı şekilde düşünmektedirler. Kalarlar buna, “*kadın başka bir adamla gider*” şeklinde ilavede bulunurlar. Bu tasavvur, içinde benzer toplumsal düşünce oluşturan yalan uygulamalar olan *gomeopatik* bağ ile bağlantılıdır. Sacayağı avcının şahsına ait maldır, yanlış olarak onun üreme organıyla benzerliği çağrışımını vermektedir. Benzer şeyler benzer şeylerden türerler, sacayağının ateşten bozulduğu düşüncesinden hareketle, gerekmediği halde o kullanılmamalıdır (ona hiç bir şey bağlı değilken), bu avcının üreme organına geçmektedir (çağırıştırmaktadır). Eğer bu düşünce adilane ise, o zaman kadının kocasını aldatmasında (değiştirmesinde) şaşırtıcı bir şey yoktur, çünkü cinsel güçsüzlük, yerlilerde kadını değiştirmenin (bırakmak) haklı dayanağı vazifesi görmektedir. Burada bir şeyi belirtmek gerekir ki, sempatik bağ prensiplerine uygun olarak avcının cinsel gücü, avın “üremesi” için sağlam bir teminat görevi görmektedir. Cinsel güçsüzlüğe uğrayan avcı,

sempatik yolla tabiatı ve tabiatta kökleşmiş yabani av hayvanlarını etkileyemez. Altay Türklerinde bu dünya görüşü daha ileri gitmiş ve karmaşıklaşmıştır. Cinsel güç, avcının, kadın suretinde olan tayganın iyesi ile cinsel birleşme yapabilmesi için gereklidir, avda çok başarı kazanmasını sağlayacaktır.

Av bitiminde Şor avcıları tayganın iyesine ve ateşe şükranlarını sunarlar. Tayganın iyesine şu sözlerle olağan sunu serpmeye gerçekleştirilir:

Ababis oşkaş ak taskıl purunan - Eğer atalarımız beyaz zirveleri daha önce geçtilerse,

Bere çurgan, ababis ebire - Eğer atalarımız çevirdiyse,

Ürgünüp nannıp oturgan - Ve mutlu olarak eve döndüler

Pis keldibis edök ürgündürdün - Bizler de geldik, sen bize de ver,

Kuday saga algış perzin! - Kuday sana alkış versin!

Evin ateşi (onun iyesi – “ot içezi”), canlı parıltısı ve çitirtisiyle ev halkına avcının dönüşünü haber verir. Avcı yurda girerek ateşe kurban sunar.

Kumandinler, dönüşlerinde şöyle sözler söylerler:

Keçe kuday berde - Tanrı geçit verdi,

Çolım çakşı boldı! - Benim yolum çok güzel oldu!

Abır enzu çan keldim! - Esenlikle geri döndüm!

Kiriğ kuday mal berde - Küçük tanrı “sığır (hayvan)” verdi!²²

Avcı erkekler avda avlanırlarken, evdeki kadınlar ve diğer kalanlar da bilinen kurallara uymalıdır: neşelenilmez, oyun oynanmaz, tartışılmaz (küfürleşmek-sövüşmek), yüksek sesle gülünmez, aksi halde sincaplar avcıya gelmezler. Kobur-su’da (nehir) iki aile, gençlerden birinin elinde balalayka ile yurdun sahibi avda iken diğerinin yurduna gelmesinden dolayı tartışmışlar ve küsüşmüşler.²³ Bu kurallar da büyü (bağ) prensiplerinden çıkmaktadırlar. Sempatik etki, önemli mesafeleri etkilemektedir.

Şorlarda avdan dönüş anına ait bazı hususiyetler vardır. Örneğin, avcı elde ettiği av ganimetini hemen eve getirmez ve kendisi de “teri kuruyana kadar” oraya gitmez. Bu süre zarfında karısıyla konuşması yasaktır. Kadın, avdan dönen kocasını karşılayamaz. Bu belki yabani hayvan öldürmesinden sonra bir nevi kendine özgü temizlenme geleneği olabilir. Altaylılarda avdan dönüş biraz farklıdır. Avcı kendi koruyucu (tinsel) ruhlarına karşı kendini sorumlu hisseder, esenlik duası okuyarak ve sunu serperek kısa bir ayin icra eder: “Ak-yayık’a ve koruyucu atama.” Bundan sonra o, yurdun kapısının sol tarafına asılmış olan avcıların koruyucusu Sarı-Han’ın kolonok derisiyle yapılmış kurdeleli tasvirini selamlar. Bunun için o “saba” – “braga” (undan yapılmış içecek) kullanır. Avdan sonra yapılan duanın meşhur özelliğini göstermek için avcının keçi veya maralı çok nadir şanslı nişane -“kulağında delik olması”- ile getirdiği durumu söylemek gerekir. Bu tür hayvanın eti pişirilir ve tahtadan yapılan табаğa konur. Avcı dizüstü çöker, kan bağı atası – koruyucusuna, örneğin Kaçı-Kam’a özel bir ayin kabul ederek onunla yurdun ön köşesine yönelir.

Ak parılga, altı karılga saldım - Temiz sunu altı sap üstüne koydum,

Ayak tepşi olerge kün yelen yadım - Kap ve tabaktan sizi kutluyorum

Altayka til alış - Engin taygayla anlaştık.

<i>Agık suda kol alış</i>	- <i>Akan suyla anlaşma yaptık.</i>
<i>Altayka andan çıkısa</i>	- <i>Geniş taygaya avlanmaya gideceğim zaman</i>
<i>At pajında tuştadıp-tur</i>	- <i>At üstünde (yabani hayvanlara) rast geleyim!</i>
<i>Aldıma yol utkurut</i>	- <i>Önümdeki yolumu aç</i>
<i>Attu çaptu Kaçı-Kam!</i>	- <i>Şan şöret kazanmış Kaçı-Kam!</i>
<i>Altay bile yakışı yarajıp-tur</i>	- <i>Altay ile barış içinde yaşa!</i>

Avcı, iyi avdan dolayı ona şükranlarını sunmada yavaş davranmaması, özel ilgi göstermesinden dolayı, gelecek av seferinde başarı sağlayacağından o kadar emindir. Kan bağı olan tinsel ruhlar arasında Sanzak'a saygı duymada, onun şerefine avcı bir koyun veya aygır öldürür ve şarap ve un serpmesiyle ayin (gelene) icra eder.

Avcı inançları geleneklerinden açıkça görülüyor ki, böyle geleneklerin Altay Türklerinin tamamında mevcut olduğu açıkça görülmektedir. Her kabilenin, bazen hatta her boyun, bazı değişmeler olsa da, hepsi de ortak büyüsel ve animizm esasına dayanmakta olduğu doğrudur.

Altaylılarda avcı gelenekleri karmaşıktır ve Moğol kültü elementleri (kurdele asma, "obo") ile kesişen Şamanizm etkileriyle beslenmektedir. Şorlarda onlar daha basittir ve daha eski olmalıdır.

Altaylılarda her boy ortak koruyucu "tos-ya" – avda kendilerine yardım eden atası (dedesi) vardır; örneğin, "Oçi" boyunda -"Sanzak-Kam"; "Çaptı" boyunda -"Kaçı-Kam"; "Todoş" boyunda "Tostogoş-Kam"; "Komdoş" boyunda "Tayada-Kam" v.d. gibi. Bütün bu atalar (dedeler) ölmüş Şamanlardır. Bu koruyuculara karşı yapılan duaların şekli ve özelliğine dair bilgi verilmişti.²⁴ Ancak bütün boyların kabul edip saydığı, avcıları koruyan genel av-avcı koruyucu ruhlar vardır. Bunlar ölmüş atalar-dedeler olmayıp, bütün tayganın iyisi olan özel varlıklardır; belirli bir surete ve ada sahiptirler ve bununla da dağlar, ırmaklar vd. gibi yer iyelerinden kesin bir şekilde ayrılırlar. Bunlar Tubalarda – "Şanır" veya diğer söylenişleriyle "Çanır", Katuna'nın sağ kıyısı Altaylılarında – "Kudan-Biy", sol kıyısı Altaylılarında –"Sarı-Han", Çiysk Telengitlerinde – "Sanay". Bütün bunlar kökenlerini dağın tinsel ruhlarına dayandırmaktadırlar, çünkü "Altaylılar ruhları müstakil kategoriye ayırmaktadırlar: bu ruhların ne Ülgen, ne de Erlik ile hiç bir ilişkileri yoktur".²⁵ "Altaylıların her boyu (seok) kendi boyunun koruyucusu olarak, temiz "Tos'em" ("Aru-Tos") olarak adlandırdıkları şu veya bu dağa, nehre, kayalığa veya göle sahiptirler. Bütün seokların boy Tos'larının miktarı oldukça çoktur, onların yayıldıkları bölge Altay ve Moğol (Sumer-Ulan) sınır bölgelerinde, Kemçik nehrinde (Alaş, Sut-Kol) ve Yenisey'in daha kuzey yerleşim yerleridir (Kanım)".²⁶

Tubalarda Şanır veya Çanır adı, avcının taygadaki av başarısını temin eden tinsel ruh tasavvuruyla bağlantılıdır. Avcı ona saygı göstererek av zamanında yardımını almayı gözetir. Şanır taygada yabani hayvanların yaşadıkları ve üredikleri yerde yaşar. Onun dış görünüşü, ayinde Şamanlar tarafından insan suretinde resmedilir: aksakallı, sarı akasya dalından bastonu vardır ve hızlı bir marala biner.

Avcının ona gerekli saygı ve önemi göstermediği hallerde, o da avcıları çeşitli deri hastalıklarıyla (uyuz, çiban vb.) hasta ederek cezalandırır ve av zamanında yabani hayvanları avcıların kurşunlarından demir pençesiyle korur. Şanır, taygayı kurutma, onu yangınla yok etme gücüne sahiptir. İşi nehri vadisindeki "Çaptıgan" dağı bir kaç yıl mühletince yanan ağaçlar nedeniyle hoş olmayan bir görüntüye sahip olmuştur. Yerli halk bunun güçlü Şanır'ın işi olduğuna çok kati tarzda inanmaktadırlar.

Avcının muvakkat olarak avı bırakmasına sebep olan avcı çadırının yangın sebebiyle yok olması, Tubalar tarafından avcının kötü bir işinden dolayı olduğu, Şanır'ın hiddetlendiği ve bu hiddetin bir etkisi olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Bundan dolayı avcılar eve dönünce ona "saba" (braga – ev birası) kurban sunusunda bulunarak Şanır'ın merhametini kazanırlar ve tekrar ava giderler. Avcı kampı (çadırı) yakınında Tubalar, beyaz tavşan derisiyle kurdeleler asarlar ve un karıştırılmış "ortko" (Altayca "potko") serperler. Tubaların geleneklerine göre Şanır'a 3, 5 veya 7 kova miktarında "saba" (arpa unu ve malt karışımıyla yapılan içecek) sunu-kurban edilmesi gerekir. Bu miktar, sunu yapanın gayretiyle belirlenir. Kurban sunusunu Şaman icra eder. Şaman misteryası (misteriya- dinsel konulu drama –ç.n.), avcılarının doğaçlama dualarıyla kıyaslandığında daha canlı ve uzundur.

Şanır tasvirine ("tar") kurban sunusu olan braga serperler. Bundan sonra orada hazır bulunanlar braga içerler, "tar"a serptikleri şarabı da içerek bitirirler. Bu ayini (dua) her avcı üç yılda bir kez, özellikle av öncesinde sonbaharda yapar. Av dönüşünde ise Şanır'a dua edilmez. İki tane Şanır tasviri vardır. Birincisi "tar" diye adlanır. O akağaç kabuğundan dört köşeli, iki tane küçük plakanın bir birine sımsıkı dikilmesiyle oluşmaktadır. İçine 9 adet arpa tanesi koyarlar. Tasvirin alt kısmına arı akasyadan (çapkın), hanımeliinden (Altaylılarda – taya) ve kenevir (kendir)den şeritler bağlarlar. Bütün bu parçalı kısımlar sadece akağacı süslemek amacıyla asılmış olmayıp, bunlar av ile saygı duyulan ruhlarla bağlantıyı sembolize etmektedirler; çünkü ilk iki şerit (kurdele) silahın fitili hazırlanmasına malzeme olarak hizmet eder, kendir ise namıluyu temizlemek için kullanılır. Yerine göre bu şeritler tamamen akasya ağacından yapılır. "Tar" Şanır belde (uylukta) taşınır: "tar"ın alt kısmına sarı akasyadan bir değnek (sopa) bağlanır, bu "tayak" – Şanır'ın bastonu, koltuk değneğidir. Avcılar "tar"ı, kendi koruyucusuna yapacağı dua (ayin) zamanında çıkarttığı yabani hayvan postunun muhafaza edildiği ambarda saklarlar. "Tar"ın ikinci adı da – "Nyançık"tır, torba-çuval demektir.²⁷

Diğer tasvir ise "mançak" (Altayca – manyak) adını alır, devamlı olarak yurdun başköşesinde büyük bir tahta kütükte asılıdır. O biraz daha uzun ölçülerde (10-12 verşok) sarı akasya, hanımeli ve bir tane de kumaş şeritten yapılır. Onun da akasya'dan "tayak"ı vardır. Avcılar ava gitmeden önce her yıl Çanır'a saygı gösterirler ve mançak'a akasyadan üç tane yeni şerit (kurdele) bağlarlar. Yerlilerin söylediklerine göre bazen kadın beraberinde çeyiziyle beraber "mançak" da getirmiş, eğer avcı ise kocası da bu ruhu benimser. Bundan dolayı Çanır'a karşı ilişki iki manalıdır. Eğer o boy ruhu ise, yani erkek tarafından ise – ona kurban - "saba" sunmak gerekir ve kendi "tös"ü olarak adlandırılırlar. Eğer kadın tarafı ruhu ise, o zaman ona bu ailede "saba" sunmazlar (ködürbës), normal şarap serperler.

Şanır'a Dua (Ayin)

<i>Sarı çapkan tayaktu</i>	- <i>Sarı akasyadan sopalı</i>
<i>Sarı tiin ilulu</i>	- <i>Sarı sincap bağlanmış</i>
<i>Yalan yerde turlulu</i>	- <i>Açık yerde yabani hayvanların durağı,</i>
<i>Koço sığın aydıglu</i>	- <i>Maralla gelen</i>
<i>Teke yunma aydıglu</i>	- <i>Dişi geyikle gelen – dağ keçisi.</i>
<i>Sarı sablak sallu</i>	- <i>Sarı sakalıyla</i>
<i>Ku kirbiktu</i>	- <i>Solgun kaşlarıyla</i>
<i>Saskan yetpes sarı yalan</i>	- <i>Saksağanın uçarak üstünden geçemeyeceği</i>

sarı açık yer (ova)

*Kuskun yetpes ku yalan
ovası*

Kızıl yalkın kamçılı

Yalan yerde ölüştü

Agın suglu keçigliğ

- *Karaganın uçarak üstünden geçemeyeceği solgun*

- *Kızıl şimşekten değnekli*

- *Açık alanda ölen*

- *Akan suda geçidi olan*

II

Agın suga keçü pojostın

Altaykada aju pojostın

Yalan yerde üleş surazın!

Tayka taşı kultpa!

Tezen le çödön-ber

Yilinme kudalap ber!

El üleşti yayap ber!

Altın tepşi yayanın tur!

Yele koyon paçılı

Aygır koyon ililug

Adam Şanır, biy Şanır!

Sarı nyançıktu

Yanala keçer bolzo soltpo!

Altaykanı örtöbö;

Çok, kayrakan!

- *Akan suda geçit vermeni istiyorum*

- *Geniş taygada geçit vermeni istiyorum*

- *Alanda pay (ganimet) istiyorum*

- *Kayalık dağları değiştirme*

- *Diz üstüne kalkiver*

- *Bahsederek (Tanrıyı anarak) ver!*

- *Halk payını ver!*

- *Altın tepsiye dayanıp dur!*

- *Sırıktaki kesilmiş tavşanla*

- *Asılmış dişi geyikle, tavşanla*

- *Babam Şanır, Bey Şanır!*

- *Sarı çuvalı olan*

- *Bol (ebedi) suları geçersen kurutma*

- *Geniş taygayı yakma!*

- *Çok, saygıdeğer! (Kayrakan)*

III

Parçan adazı bay Şanır

Altay yerine sagın turgan!

Alançıktı Karap turgan!

Parçanı adazı bay Şanır!

Sarı tandak yurtu

Sarı manzas attu

Ku manzas attu

Ejikerin kelgeyli!

Sarı kaaş ödöktü

Sarı çapkın tayaktu

Agın sundı sooltıp

Sayna bastan ulus

Altaykanı örtöp

- *Şanır- tüm zenginlerin babası, Şanır!*

- *Koruyucu Altay!*

- *Evlere karakolluk yapan!*

- *Herkesin babası, zengin Şanır!*

- *Sarı kızıl yerde yurtu olan*

- *Sarı (hezen arısı) sinekli atı olan*

- *Solgun(hezen arısı) sinekli atı olan*

- *Senin kapıların gelmeye değer!*

- *Sarı ayakkabılı²⁸*

- *Sarı akasyadan sopalı*

- *Akan suları kurularak*

- *Halk sana ayak basacak*

- *Geni taygayı yakarak*

Kokine bastan ulus - *Külüne halk ayak basacak*²⁹
Adan Kudan biy Kudan! - *Babam Kudan, Başkan Kudan!*
Enem Küü, bay Köbul! - *Anam Kuu! Zengin Köbul!*

Altaylılarda saygı duyulan av hamisi, Kudan-Biy'dir. Avcılar onu "tayka-tös" diye adlandırır. Şaman ideolojisi ona fevkalade önem kazandırmıştır. Kudan, akşam güneşin kaybolduğu yönde, Altaylıların karakteristik olarak ifade ettikleri "yar tenere sapsılğan" ("gökyüzü ve toprağın (ufuk çizgisi) sallandığı") yerde yaşamaktadır. Orada titrek kavaklar büyürler. Yazın Kudan-Biy taygaya taşınır/yerleşir. Her avcı üç veya yedi yıl mülhetinde ona kurban sunulmalıdır. Kurban olarak, koyun, dağ keçisi, at (3 yaşından büyük olmamalı) ve "saba" olabilir. Kurbanlık hayvan mutlaka sarı olmalıdır. Ayin (dua) mutlaka Şaman'ın katılımıyla olmalıdır, yüzünü batıya dönerek ayini icra eder. Avcının kendisi böyle bir ayini icra edemez. Kudan-Biy'e yapılan Kamlık ayini, uzunluğu ve iki bölüme ayrılmasıyla farklılık gösterir: uzun bir misterinin görüldüğünde yurtta yapılan, uzakta bütün gece kurbanın bekletildiği akşam ayini ve ikincisi ise kurbanın sunulduğu süreç olan sabah ayini. Bu yurdun önündeki özel kurban sunu yerinde icra edilir. Kurban sunağının yapımında sadece titrek kavak kullanılır. Kurban sunağının olağan modeli, mutad sunak tipinden küçük farklılık gösterir ve şimdi titrek kavak ile değişmiş olan parlak yeşil akağacın yokluğu göze çarpar. Yere dikilmiş olan düz titrek kavaklarının önünde yapraklı, üst kısmında iki titrek kavak çatalı bulunur. Onlara da değerli şeyler, örneğin, yabani hayvan derisi, kıymetli kürkler, kumaşlar vb. gibi şeyler astıkları iki tane titrek kavak sığı (sopa) koyarlar. Bu "tolu" – rehin (fidye)dir. Bu iki titrek kavak arasına, üzerine koyu sarı renkte ortasına sincap derisiyle 9 tane kurdele (şerit) asılmış olan bir bağ gererler (Kudan tasviri). Bu yapının önünde dua okuyarak kurban sunusunu gerçekleştirirler. Kurban edilen hayvanın postu (derisi) çürüyüp gideceği yer olan ağaçtaki sığığa takılır.

Buna benzer ayin sonbaharda av öncesinde kurban sunularak icra edilir.

Kudan Biy, avcılarını durumlarını sıkı şekilde takip eder ve kendisine karşı bir yanlışlık (eksiklik) görünce, onlara musibet gönderirmiş. En yaygın ceza avdaki başarısızlıktır; bundan başka ceza sığırları telef eden büyük kurt sürüsünün gönderilmesidir.

"Kudan-Biy'in hangi kategori ruhlar: iyilere mi, kötülere mi ait olduğu?" sorusuna, Altaylı avcı – Pelemen (Kuyüm nehri) Rusça olarak "sredniy" – "orta" cevabını verdi. Eğer avcı gerekli ihtimamı gösterir, ona elbete ki parlak renkli at kurban ederse, gerçekten de Kudan-Biy, avcılara yardım edermiş. Aksi halde sığırları telef eden kurt sürüsü gönderir. Bir başka nokta ise onun evi-meskeni ne yerde, ne de gökte olmayıp, her ikisinin birleşme çizgisindedir. Ancak cehennem dünyasına kapı vazifesi gören "dünyanın (toprağın-yerin) ağzının" bulunduğu batı ufkunda, sürekli karanlığın olduğu yerdedir. Kudan Biy'in emir verme kudretine sahip olduğu yabani hayvanlar oldukça farklıdır. Onların arasında Altaylıların inanışlarına göre kötü kategori ruhların hizmetçiliklerini yapan hayvanlar (ayı, porsuk) bulunmaktadır. Bunun dışında Kudan Biy'in kendi sureti uçar - sincap derisiyle 9 kurdeleden (şerit) oluşmaktadır; bu kurdeleler belki de gökyüzü sakinlerine karşı onun düşmanca ilişkisini karakterize eden bir işarettir, çünkü G.N. Potanin³⁰ tarafından Altaylılar arasında yapılan derlemelere göre, uçar-sincap gökyüzünün barış yapılmayan düşmanıdır. Efsanede "Yaratıcı onu yerde acı ve keder içinde bırakarak gökyüzüne yerleşmiştir",³¹ uçar-sincap - Şaman, yaratıcı tarafından lanetlenmiştir. Böylece iyi koruyuculuk ve kötü düşmanlık elementleri Kudan Biy'e bağlanmaktadır. Burada sanki kötü kategori ruhlarına ait emareler üstünlük sağlamaktadır. Bununla birlikte o, tamamen de kötü – acımasız bir varlık olarak kabul edilememektedir. Ona kurban sunumu çok nadir olarak gerçekleştirilir

(3 veya 7 yılda bir defa) ve kurban edilen parlak tüylü hayvan da buna karşılıktır. Her şeye rağmen o; dağların, toprağın ve suyun ruhları kategorisine yakındır. “İnsan onlarda kendi esenliğini, refahını görür ve tepeleme olarak bereket, yarar, kazanç elde eder, çünkü kendisine saygı gösterilmemesi halinde onlara hastalıkları gönderir.”³² Bu tinsel ruhlara da yine parlak tüylü bir hayvan kurban sunarlar.

Aynı şeyleri Şanır hakkında söylemek mümkün. Yukarıda zikredilen Sarı Han ve Sanay – koruyucu ruhlar da bu kategoridendir.

	Kudan Biy’e Ayin (Dua)
<i>Adan Kudan biy kiji</i>	- <i>Babam benim, başkan Kudan!</i>
<i>Yaman Kuştu elçilu</i>	- <i>Elçi yaman (hüdhüd) kuş sahibi</i>
<i>Kök taygılı³³ agıtkan...</i>	- <i>Kurtu bırakan (salan)...</i>
<i>Maldı yizin-dep!</i>	- <i>Malı yesin-deyip!</i>
<i>Uç üyelü bay terek</i>	- <i>Üç eklemli zengin kavak</i>
<i>Üyde salgan Kurdan Biy</i>	- <i>Evler yaptın Kudan Biy!</i>
<i>Ül pörüktü yaman kuş</i>	- <i>Üç perçem şapkalı yaman kuş (Hüdhüd)</i>
<i>Yayap bergen!</i>	- <i>Yaratan verdi</i>
<i>Kuş pöüktü Kudan Biy</i>	- <i>Şapkasında kuş teleği olan Kudan Biy!...</i>

II

<i>Sarı tandak yurtagan</i>	- <i>Kızılılıkta meskeni olan</i>
<i>Sarı magas attular</i>	- <i>Tırıs giden hezen arısında</i>
<i>Sarı çöldö yarış etken</i>	- <i>Sarı steplerde koşu (yarış) eden</i>
<i>Yer tözinde kaygılı³⁴</i>	- <i>Yerin (dünyanın) temelinde şaşırtıcı!</i>
<i>Yetti manas yaraştı</i>	- <i>Yedi tane hezen arısı sahibi Bey</i>
<i>Yer sapsılğan oynıdu</i>	- <i>Dünyanın sallanan ufkıyla oynayan</i>
<i>Adam Kudan Biy kiji!</i>	- <i>Babam benim başkan Kudan!</i>
<i>Altayka çıkıkkayzın</i>	- <i>Geniş taygaya girmem için,</i>
<i>Azık tölük yayap berettön!</i>	- <i>Bol yiyecek (avdan) yaratıcı verdi.</i>
<i>Agın sudi keçkeyzin</i>	- <i>Akan sudan benim geçmem için!</i>
<i>Altın üleş yayan beretten</i>	- <i>Altın pay (üleş) verecek yaratan</i>
<i>Attu çaptı Kudan Biy!</i>	- <i>Saygı değer Kudan Biy!</i>

Şorlarda da avda yardımcı olan ruhları bulmaktayız. “Çeley” boyu avcıları, her sonbaharda “kapının iyesi” – “eşik äzi”ye kamlık ayini yaparlar; bu ruh Ülgen’in oğludur ve insanın evinin koruyucusudur. Ona arpadan yapılan “braga” – “ortko” sunarlar. Ayini Şaman icra eder. Bu koruyucuyu karakterize eden Şaman’ın “ejik äzi”ye yaptığı duadan bir kesim:

<i>Sarı sapkın tayaktu</i>	- <i>Sarı akasyadan değneklı</i>
<i>Peli yok peldiniş</i>	- <i>Sallanan ince belli</i>
<i>Sarı tıyın sagalu</i>	- <i>Sarı sincap sakallı</i>
<i>Ak Ülgeni çargalıg...</i>	- <i>Ulu Ülgen’den talimatlı...</i>

Bu tasvir; Şanır, Kudan Biy, Sanay'ın tasvirlerine çok uygun düşmektedir. Ejik äzi'ye saygısızlık kötülükler getirir: avcı ya hastalanır ava gidemez veya avda hastalanır ve başarılı olamaz. Kalarlar av öncesinde “Panya”ya kamlık yaparlar. “Panya” önceden insan imiş. Ona saygı duyan avcılar av zamanında onun kişisel yardımını alırlar. Saygı duyulmazsa – başarısızlık olur. Kamlık ayinini Şaman icra eder. Kurban olarak “söktöş” – malt ve un karışımı serperler (sunarlar). “Söktöş”ü 7-9 kova miktarında akağaçtan yapılan kapta – “kuspak”ta karıştırırlar. Ona samur yakalamak için ağ ve akağaç dalı bağlarlar. Kamlayinin büyük kısmı sabah yapılır. O günün gecesinde yapılan dua (ayin-yakarma) ile tamamlanır.

Şorlarda Kondom nehrinin aşağılarında avın koruyucusu “saras” veya “kolunak”tır. Onun tasviri, kolonok derisi yerine geçen beyaz keten bezindendir. Bu da diğer ev (tinsel) ruhlarıyla birlikte muhafaza edilir ve ava çıkmadan önce sunu (ikram) da bulunurlar. Avın başarısı ona bağlıdır. Onun avcı ile birlikte koştuğuna ve yolu enlemesine geçerek onu (avcıyı) engellediğine inanırlar. Onun yabancı hayvanı kovalamada yardımcı olarak sessizce gitmesi için av öncesinde onun müsamahasını kazanmak gerekir. Kolonok tasviri genellikle ambarda bir yerde veya yurttan çatı altında saklanır. Av öncesinde onu yurda veya izbeye getirirler, tavandaki bir kirişe veya deri bağ ile peykeye sokulmuş sırığa asarlar. Kolonok'un sahibi araka (şarap) serper. Araka serpme sırasında eğer deri (post) kıpırdanırsa, o zaman avda başarı olmayacaktır. Bazen de ev sahibinin avda olduğu zaman post (kürk) burada devamlı asılı kalır. Ava giderken evden çıkışın hemen öncesinde avcı ateşe araka serper ve ona bir parça yağ sunarak şöyle der:

Ömnün elere taykıga pajal otur - Evin sahibini taygaya götür
An yok çerden saba tartıp otur - Yabancı hayvanların olmadığı yere götürme
*Anbar çerge orta payap otur*³⁵ - Yabancı hayvanların olduğu yere doğrudan götür.

Aşağıdaki dua parçacığı da Kolonak'a yönelmeye bir örnek mahiyetinde olabilir:

Kara kundus çakalıg - Kara kunduz (postun)dan yakalı
Talay kan ulı? - Deniz Kağan'ın oğlu!

Mras-su nehrinin orta akıntısında aynı şekilde Tom nehrinin yukarılarında avcı (tinsel) ruhu – “kannatıg” – “kanatlı”dır. Onun tasviri ortasına paçavra (çaput) bağlanmış iki çatallı akağaç dalından oluşmaktadır. O çaputa iki tane yabancı (çalı) horozu teleği dikilmiştir. Ona da av öncesinde sunu da bulunurlar. Kannatıg'a saygısızlık karın hastalıklarına sebep olur ve avcılarının gözlerine görünüp kaybolarak yabancı hayvanlara nişan almalarına engel olur.

N. P. Drenkova'dan öğrendiğimiz bilgilere göre Mras-su nehrinin aşağılarında Kannatıg'a benzeyen bir tasviri “Uçugat-Han” diye adlandırılmaktadırlar. Avcılarda ve tüccarlarda o tasvir vardır. Uçugat Han'a yağ ve tuzsuz kaşa sunarlar. Onun tasvirini evde muhafaza ederler. Uçugat Han, saygı gösterilmemesini göz ve kulak hastalıklarıyla cezalandırır. Mras-su nehrinin yukarılarında ve Şorların yerleşmiş olduğu Minisun bölgesinin batı kısmında avcı ruhu –“Taygam”dır. Taygam tasviri tahtadan oyulur ve bakır düğmelerden gözleri olan surata sahiptir.³⁶

A. Novikov'un öğrencisinin bildirdiğine göre Kumandinlerde avcılığın koruyucusu, yine “Taygam” ya da diğer telaffuzuyla “Taygım”dır. Onun buradaki tasviri farklıdır. Dörtgen şekilde iki tane akağaç kabuğunun dikilmesiyle olup Tubalardaki Şanır tasvirine (“Tar”) benzemektedir, ancak bunda iki tane kese (torba) vardır. Onların her birinde arpa tanesi bulunur: üstte 9, altta 7 tane tahıl bulunur. Her iki kese de yarım arşın uzunluğunda

kuşkirazı dalından bir sopaya takılır. “Taygam” tasviri izbenin tepesinde (çatısında) saklanır. Kamlık ayını sırasında onu alıp izbeye getirirler ve arpadan yapılan braga – “ortka” serperler. 3-5 yıl sonra yeni bir tasvir yaparlar. Taygam’a normal boyutta olan tahta bir ok ile kamlık yaparlar. Kamlayinden sonra bu ok izbeye asılır.

Biy bölgesi Solton yöresi Kumandinlerinde Kondom nehri orta akıntısı Şorlarında ve Şelkanlarda avcılar, av öncesinde “Şalıba”ya yönelirler (saygı gösterirler). Onun tasvirini ağaçtan oyarlar, sincap kuyruğundan sakalı ve zeytinden gözleri olur.

Yerlilerin anlattıkları hikâyelere göre Şalıg, önceden utanmaz ve mutsuz bir insan imiş. O hiç kimseyi çağırılmamış ve üç kapı kırdığı Erlik’e gitmiş. Erlik onu cezalandırmaya karar vermiş. Dipçikli yay kurmuş. Şalıg bu kapana yakalanmış. Yay, onu ayağı ve dilinden yaralamış. Bundan dolayı o şimdi iyi konuşamaz ve topallamaktadır. Şalıg sık sık avcılara hastalık musallat ederek, kemiklerini kırarak eziyet eder. Ona “salamat” (“kaşa”) kurban sunarlar.

Aşağı ve yukarı Kumandinleri hakkında detaylı bilgiler derleyen A. Novikov, step Kumandinlerinde ve Şorlarla sınır komşusu olarak yaşayan Kumandinlerde “Şalıg”ın “Urgen äzi” diye adlandırıldığına dikkat çekmektedir. Başka yerlerde de “Sarı-şalıg” (Kumandinler ve Çelkanlar), “çartı Saalig” (Şorlar – Çeley boyu), “Sarıgan” (boylar: çabat, oro Kumandı; Şelkanlar, Tubalar) adıyla bilinmektedir. Novikov’un Kumandinlerde derlediği efsanelerden birinde “Ülgen” (Ülgen), torunu olan “Şalıg”ı izbenin başköşesinde yaşaması, onları kötü ruhlardan koruması, avda yardım etmesi ve esenlik temin etmesi için insanlara göndermiş olduğu anlatılır. Sarı Şalıg, göz hastalığının iyileşmesinde de yardımcı olur. Eğer o hiddetlenirse o zaman avcıların cinsel organlarını yakalar ve sırt hastalıklarıyla onu cezalandırır. Nispeten daha az yaygın bir diğer inanışa göre Şalıg, Ülgen’in yeğeni veya küçük oğludur ve güneşin doğduğu yönde yaşamaktadır. Şalıg, taygadaki bütün yabancı hayvanları kontrol (idare) etmektedir. Avcılar bazen hikâyelerle onun dikkatini yabancı hayvanlardan uzaklaştırır. Şalıg, görünmek formda taygada avcılara eşlik eder. Kumandinler avcı çadırını kurduktan sonra cıvık halde arpadan kaşa (tuzsuz) hazırlarlar ve altına çadırı kurdukları ağaca serperler. Bu kaşa, Şalıg’a tahsis edilmiştir. Bunun hakkında derler ki:

Çok, çoka bolzın sööktür!

- Çok, çoka mutlu ol!

Çok çoka bolza mentür!

- Çok çok merhamete gel, sakın ol!

Şalıg’ın dış görünüşü Tubalarda “Şanır”ın veya Şorlarda Çeley boyunda “ejik äzi”nin görünüşünden biraz farklıdır; sarı sincap sakallı, sarı akasyadan koltuk değnekli, sallanan ince bellidir.

Şalıg’a yönelme (ayın yapma) örneği olarak burada ava çıkış öncesinde yapılan duadan bir bölüm alıyorum (A. Novikov tarafından derlenmiştir):

Sarı şapkın tayaktıg

- Sarı akasyadan değnekli

Sarıgan piyim!

- Sarıgan Bey’im!

On kösün körörsime

- Sağ (adaletli) gözünle bakarsın

On yargan berersime

- Doğru karar verirsin

Eki korba abır bolar ba?

- İki akran (kızaklar) sağ selamet olacak mı?

Yalbak şanıım yarış tarıp

- Benim geniş kızaklarım rekabet (yarış) eder,

Taş oşok taykıl bolor ba?

- Taş ocak kaygan (nazik) olacak mı?

Talkın kül soobıs bolor ba?

- Soğumuş talkın külün olacak mı?

As taykaarıg üleş yapıp berer-sime? - Küçük tayga temiz payı (üleş) verecek mi?

Konuyu kapatırken tayganın avcı koruyucularının, farklı adlara sahip olmalarına rağmen, yakın benzerliklere ve aynı kökene sahip oldukları tespit edilmektedir.

NOTLAR

¹ L.Potapov, “Perejitki kulta medvedya u Altayskih Turkov”. Etnograf-İssledovatel, No: 2-3, Leningrad Devlet Üniversitesi Yayınları.

² Mukayese ediniz. Alabuga-tatlı su levreği (avda – samur) Verbitskiy, Slovar Alt. i Alad. Nareçiy, Kazan 1884.

³ N. P. Direnkova'nın bildirdiğine göre Şorlar şu gizli isimleri de kullanmaktadırlar: sincap – “abaş kurtu”, orman kurtçuğu veya “abaş şışkanak” – orman sıçanı, çatalboynuzlu – “uzun azak ak tizek” – beyaz dizli uzun bacaklı; Verbitskiy'nin sözlüğünde: “kolonok” (kürkü değerli, sansargillerden bir hayvan) – “saras” yerine “kulunak”, “kunuçak” (avda) (s. 150, 151). Kocarca – “koj aım”, “koj anıy” – tüccar (s.139), samur – “askır” –aygır (s.30), tavşan – “koj an” yerine “jirik” (s. 94).

⁴ James Frezer. Zolotaya Vetv (“Altın Dal”), 1, “Bağ ve Din”, Moskova 1928, s. 37.

⁵ N. P. Direnkova tarafından bildirilmiştir.

⁶ Maral – geyik türü, maral, meral.

⁷ A.Novikov'un materyallerine göre.

⁸ Leningrad Devlet Üniversitesi Etnografya Bölümü'nde 1928 yılında sunulan, Dini İnanışların Evrimi dersi.

⁹ N. P. Direnkova tarafından bildirilmektedir.

¹⁰ Verbitskiy'nin sözlüğünde “Yerdine” – çok kıymetli anlamındadır, s. 50; Aynı anlamla Radloff'ta da geçmektedir: Opit Slovarya Türkskih Nareçiy, I, s. 795. Türklere ve Moğollara Budizm vasıtasıyla geçmiş olan Sanskritçe kelime (A. N. Samoyloviç).

¹¹ Verbitskiy, Slovar, s. 417.

¹² Kostak – menfaat, gelir, fayda. Radloff, Opit Slovarya Türkskih Nareçiy, II, s. 356.

¹³ A.Novinkov tarafından haber vermiştir.

¹⁴ A.N.Borzenko, Kedrobıy i zverovıy promisel vı Biyskom imeni Alt. Okrugı, s. 28; N. Y. Nikiforov, Anoskiy Sbornik, Omsk, 1915, s. 172 (Ak Boka oğlu Han... hikâyesi).

¹⁵ Tubalar kendilerini “iş-kiji” (orman insanları) diye adlandırırlar; onlar taygada Telets gölünün kuzey-batı kıyısında, Kara Kokşi ve Sarı Kokşi nehirleri havzasında yerleşmişlerdir.

¹⁶ Çeviri A.V.Anohin'e aittir.

¹⁷ Dağlara sunu serpmeye geleneği Tungus avcılarında da vardır, onlar da av öncesinde ateşe sunu da bulunurlar, rüyalara ciddi anlamlar yüklerler, ormanın iyisinin varlığına inanırlar. Avcının karısı ile ilişkiye girdiği rüyanın anlamı, bütün Altay kabilelerinde olduğu gibi başarıya alamettir (bkz. “Tayga i Tundra” dergisi, No.1, 1928, Leningrad Şarkiyat Enstitüsü Kuzey Fakültesi'nde Kuzey Dairesi Yayını, s. 44, 45, 46).

¹⁸ N.P.Direnkova tarafından bildirilmektedir.

-
- ¹⁹ Şorlarda “oboo”ya rastlanmamaktadır.
- ²⁰ Altaylılar Rusların gelişleriyle bağlantılı olarak kendi bölgelerini fakirleşmiş sayarlar.
- ²¹ N. Dırenkova, “Kult Ognıya u Altaytsev i Teleut”, Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii, VI, s. 71.
- ²² A.Novikov tarafından bildirilmektedir.
- ²³ N.P.Dırenkova tarafından bildirilmektedir.
- ²⁴ Bkz. ayrıca A.V.Anohin, Materialı Po Şamanstvu u Altaytsev, Leningrad 1924, s. 111, 123, 129.
- ²⁵ İbid, 14.
- ²⁶ İbid, 16.
- ²⁷ Verbitskiy'nin sözlüğündeki “nançık” – tütün kesesi ile karşılaştırınız, s. 209.
- ²⁸ Tubalar boğaz kısmı keten bezinden deri ayakkabılar giyerler. Şanır da böyle ayakkabı giyer.
- ²⁹ Burada yine Altay'ın değiştiği hakkındaki fikir ifade edilmiştir. Tayga yanıyor ve yok oluyor, akabinde de bazı nehirleri suyu kuruyor.
- ³⁰ Erke, Kult sına neba vı Severnoy Azii, Tomsk 1916, s. 24.
- ³¹ G. M. Tokmaşev tarafından derlenmiştir.
- ³² A. V. Anohin, Materialı Po Şamanstvu u Altaytsev, Leningrad 1924, s. 14.
- ³³ Masallarda kurt için kullanılan mecazi isim.
- ³⁴ Kaygalıg – hayrete değer, şaşırtıcı. Verbitskiy, Slovar, s. 116.
- ³⁵ N. P. Dırenkova tarafından bildirilmiştir.
- ³⁶ İ. D. Starınkeviç'in bildirdiğine göre, Keçinin ulusu Şorları, av öncesinde “Taygam” a kamlık yaparlar. İzbede duvara silah asarlar; Kam, ona abırtka serper.